

ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕРХНЕВОГО СИНТАКСИСУ МІРКУВАНЬ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Наталія Харченко
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

У статті висвітлено особливості поверхневого синтаксису міркувань дітей старшого дошкільного віку; розкрито труднощі, що виникають у дітей в процесі породження монологу-міркування.

Ключові слова: міркування, поверхневий синтаксис, мотив, задум, породження мовлення, висловлювання, лексико-граматичні засоби.

В статье раскрываются особенности поверхностного синтаксиса рассуждений детей старшего дошкольного возраста; раскрыты трудности, которые возникают у детей в процессе порождения монолога-рассуждения.

Ключевые слова: рассуждение, поверхностный синтаксис, мотив, замысел, порождение речи, высказывание, лексико-грамматические средства.

In this article is shown a features of superficial syntax of reasoning of children of senior pre-school age open up in; difficulties which arise up for children in the process of generation of monologue-reasoning are exposed.

Keywords: reasoning, superficial syntax, reason, project, generation of speech, utterance, monologue, reasoning, facilities.

Постановка проблеми та аналіз досліджень. Процес породження мовленнєвого висловлювання в дітей дошкільного віку висвітлено в працях вітчизняних і зарубіжних учених (П.П.Блонський, А.М.Богущ, Н.В.Гавриш, Н.Ф.Виноградова, О.М.Гвоздев, Л.О.Калмикова, О.О.Леонтьєв, М.Р.Львов, Ф.О.Сохін, О.С.Ушакова, Т.М.Ушакова, С.Н.Цейтлін, О.М.Шахнарович, В.Інгве, Дж.Міллер, Ч.Озгуд, Д.Слобін, Н.Хомський, С.Штерн та ін.). Досліджуючи мовлення дітей, учені акцентують увагу на психолінгвістичній природі формування мовленнєвого висловлювання, що “починається з мотиву й загального задуму; проходить через стадію внутрішнього мовлення, спираючись на схеми семантичного запису з його асоціативно-потенційними зв’язками; призводить до формування глибинно-синтаксичної структури, а потім розгортається у зовнішнє мовленнєве висловлювання, що спирається на поверхово-синтаксичну структуру” [О.Р.Лурія 1998: 238-254].

Здатність дітей логічно й послідовно міркувати, робити індуктивні й дедуктивні умовиводи, обґрунтовувати й доводити власні думки досліджували вітчизняні й зарубіжні вчені, зокрема: П.Блонський, Л.Виготський, Х.М.Веклерова, А.Венгер, Л.Войтко, М.Дональдсон, Д.Ельконін, О.Запорожець, Ф.Кейра, Г.Констамм, Н.І.Кузіна, Г.Люблінська, Г.Мінська, Н.Менчинська, В.Недоспасова, Л.Обухова, Ж.Піаже, М.Под’яков, С.Рубінштейн, У.В.Ульєнкова, В.Філь, С.Ісаакс, Б.Пере, В.Штерн та ін.

Учені по-різному оцінювали можливості дітей логічно міркувати. Наприклад, В. Штерн, Ж. Піаже вважали, що дошкільник не спроможний логічно мислити, послідовно міркувати й постійно впадає в протиріччя з самим собою та дійсністю, не помічаючи цього.

Іншої точки зору дотримувалися П.Блонський, Л.Виготський, М.Дональдсон, О.Запорожець, В.Недоспасова, С.Рубінштейн, У.В.Ульєнкова, В.Філь та ін. Дослідження вчених показали, що розумові можливості дітей 3-6 років значно вищі, ніж вважали

прихильники алогічності дитячого міркування. Вже в молодших дошкільників виникають прості форми логічно правильних міркувань за умов реального знайомства зі зв'язками й відношеннями між фактами та явищами навколишньої дійсності, а отже дошкільники здатні міркувати, продукувати доведення в процесі пізнавальної діяльності.

Що стосується особливостей поверхневого синтаксису дитячих міркувань, то це питання залишається малодослідженим у науці.

Мета статті полягає у висвітленні особливостей поверхневого синтаксису міркувань дітей старшого дошкільного віку за такими критеріями: обсяг; синтаксична будова; наявність структурно-сміслових частин міркування, мовні засоби зв'язку структурно-сміслових частин міркування.

Виклад основного матеріалу. Аналіз мовлення дітей показав, що *обсяг* їхніх висловлювань (міркувань) становить шість-сім слів.

Експериментатор: “Оля, поясни, чому тобі подобається Курочка Ряба?”.

Оля К.: “Вона пожаліла діда і бабу, і знесла їм яєчко”.

Синтаксична будова висловлювання-міркування в дошкільників коливається в досить широких межах. Діти з досить розвиненою граматичною будовою мовлення користуються складними синтаксичними конструкціями (“*Хочу в школу, бо там уроки, свята бувають гарні, танцюють на святах, гарно співають*”). Проте в переважній більшості дітей домінують прості непоширені речення.

Експериментатор: “Чому ти хочеш піти в школу?”.

Катя В.: “У школі треба учитися”.

Дошкільникам важко побудувати цілісне складнопідрядне речення з підрядним причини, вони починають міркування з підрядної частини складнопідрядного речення, опускаючи головну; не об'єднують тезу й аргументи в одне судження (речення) про предмет. Всі ознаки предмета діти передають здебільшого за допомогою присудка (предиката) (*вона красива, він гарний*).

Підрядні частини, що використовують діти для аргументації думок, передають зазвичай відношення причини (60%) (“*Тому що вона дуже гарна. У неї дуже гарне волосся і дуже гарний одяг*”), мети (15%) (“*Щоб учитися*”; “*Щоб там книжки читать*”), місця (12%) (“*Там вчать читать, писать*”; “*Там багато дітей, з ними можна гуляти*”).

Інші підрядні частини передають відношення умови (“*В садочку, щоб без спання, то гарно*”; “*Він мені дає цукерки завжди, і всім дає. Ну... якщо принесе, і катає на велосипеді*”), часу (“*Вона казочки розказує, коли я сплю*”; “*Він завжди приходиться до мене і заспокоює, коли я нервую, або хтось мене образив*”), порівняльного ступеню (“*Я її дуже люблю, бо у неї коси більші, ніж в інших ляльок, і платтячко єсть*”).

Як поодинокі випадки спостерігаються міркування, що виражаються в складнопідрядному причинному реченні (*Хочу в школу, бо там уроки з математики, малювання, читання*”).

За *структурою* дитячі висловлювання наближаються до такої композиції: “теза – аргументи”. Намагаючись побудувати міркування, дошкільники опускають тезу з висновками, висловлюючи тільки аргументи. Окремі діти поєднують тезу з аргументами в одному судженні, але висновків бракує.

70% дітей обґрунтовують тезу лише одним аргументом (“*Бо він захищає діток*”, “*Бо він мені машинку подарив*”); 12% – двома (“*Тому що тут дуже красиво, і тут всі діти граються*”, “*Бо тут гарно, а ще машинки є*”); 5% – трьома (“*Бо в садочку їсти дають, зарядку роблять, тут гуляють*”); зовсім не аргументують 13% дітей.

Результати аналізу мовлення дітей щодо володіння ними на інтуїтивному рівні структурою міркування подано в таблиці (Див.: табл. 1). 2

**Наявність структурних частин міркування
в мовленні дітей**

Теза	Аргументи, кількість			Висновок	Не будують міркування
	1	2	3		
4	71	12	4	–	12

Із мовних засобів 50 % дошкільників поєднують тезу з аргументами за допомогою сполучників причинності “бо” (“*Бо він діток захищає*”; “*Бо там гарно*”); 10% – “тому що” (“*Тому що там перерви, літні канікули*”); 12% дітей використовували сполучник “щоб”, який не є типовим для міркування (“*Щоб навчитися малювати*”; “*Щоб лікувати людей*”; “*Щоб навчитися писати*”; “*Щоб усе знати*”).

13 % дітей замість сполучника “тому що” вживають неправильну його форму “того що” (Експериментатор: “*Чому тобі подобається в дитячому садочку?*” Діти: “*Того що тут багато дітей*”; “*Того що в садочку багато іграшок*”); 15% дошкільників використовують безсполучниковий зв’язок тези з аргументами як найбільш простий для себе спосіб побудови міркувань

Експериментатор: “*Чому ти хочеш до школи?*”

Вітя К.: “*Вирости хочу*”.

Наталя З.: “*Писати, учитись*”.

Експериментатор: “*Чому саме джип твоя улюблена іграшка?*”

Сашко М.: “*Джип їздить по горках*”.

Використання дітьми безсполучникового зв’язку, на нашу думку, пов’язаний з тим, що, по-перше, сполучникові складнопідрядні речення потребують значно точнішого, глибшого та яскравішого словесного оформлення думки, встановлення причинно-наслідкових зв’язків; по-друге, дошкільники не володіють мовними засобами, необхідними для поєднання композиційно-сміслових частин міркування.

Аргументи дошкільники поєднують за допомогою сполучників “і”, “іще”, прислівників “тоді”, “там”, “тут”. (“*Бо ним можна їздити, і в нього... і там багато людей*”; “*Бо там гірше... за партою сидіти, і... іще там бувають малі перерви*”; “*А тому що він великий, і дуже гарний, і тоді я ним граюсь кожний день*”).

Не зафіксовано в мовленні дошкільнят підрядного сполучника “через те що”, модальних слів “я думаю”, “я вважаю”, сполучних слів “по-перше”, “по-друге”, узагальнюючих слів “тому”, “отже”, “ось чому”.

Результати аналізу висловлювань дітей щодо використання ними мовних засобів зв’язку структурно-сміслових частин міркування подано в таблиці (Див.: табл. 2).

**Використання дітьми мовних засобів зв’язку
структурно-сміслових частин міркування**

Мовні засоби зв’язку	К-ть дітей, %
“Бо”	50
“Тому що”	10
“Щоб”	12
“Того що”	13
“Безсполучниковий зв’язок”	15
“Я вважаю”	–
“Я думаю”	–

“Через те що”	—
“По-перше”, “По-друге”	—
“Отже”	—
“Тому”	—
“Ось чому”	—

Достатньо поширеними є випадки, коли на запитання “Чому?...” дошкільники автоматично відповідають: “Бо...”, “Тому що...”, після чого триває довга пауза, під час якої діти обдумували свою відповідь. На нашу думку, це свідчить про те, що причинні сполучники “бо”, “тому що” входять до дитячого словника, вони користуються ними, але сам зміст міркування відстає від сформованої в дитини граматики.

Висновки. В дітей наявний природний потяг, інтуїтивна мовна здатність розуміти, сприймати й будувати зв'язні міркування. Діти мають потребу у вираженні причинно-наслідкових відношень, але не володіють необхідними мовними (лексико-граматичними й синтаксичними) засобами, щоб повноцінно виражати їх у власному мовленні.

Особливості міркувань дітей у спонтанному мовленні є такими: 1) в індивідуальному мовленні дітей або повністю відсутні граматичні форми, необхідні для побудови міркування, або вони недосконалі для вираження причинно-наслідкових відношень; 2) діти зазнають труднощів у програмуванні, структурному оформленні навіть простих речень, у вживанні кодифікованих граматичних форм, утворенні синтагматичних зв'язків, урізноманітненні синтаксичних моделей речень і словосполучень; 3) дошкільники допускають помилки у формо- й словотворенні, в узгодженні слів, вживають дієслова частіше в теперішньому часі; 4) міркування дітей бідні за змістом аргументів, доказів; 5) судження не закінчені, не обґрунтовані; 6) намагаючись побудувати міркування, дошкільники найчастіше опускають тезу з висновками, висловлюючи аргументи. У поодиноких випадках діти поєднують тезу з аргументами в одне судження (речення), але висновків бракує; 7) обґрунтовувати й доводити власні судження-міркування дошкільники починають з підрядної частини складнопідрядного причинного речення, використовуючи переважно сполучник “бо”; поширеним є також безсполучниковий зв'язок тези з аргументами; 8) у міркуваннях на основі власного досвіду дошкільники не наводять прикладів для підсилення аргументаційної частини без спонукальних мотивів.

Чому дошкільникам важко побудувати міркування?

По-перше, в них недостатньо розвинена мовна компетенція, що гальмує утворення операцій семантичного й граматичного структурування, а також вибору слів за значенням і формою, тобто операцій, необхідних для здійснення мовленнєвої діяльності. Недостатнє володіння мовною компетенцією затримує інтеріоризацію видів і типів речень (тобто згортання цих речень у внутрішнє мовлення). Коли відбудеться інтеріоризація дитина зможе програмувати речення й розгортати смислово програму.

По-друге, діти зазнають труднощів у програмуванні висловлювання цього типу. В них несформована мотивація на вираження причинно-наслідкових зв'язків.

По-третє, типовою перешкодою в механізмі мовленнєвого розгортання міркування є те, що дошкільники не володіють лексико-граматичними засобами й синтаксичними конструкціями вираження міркування. Як правило діти володіють окремими операціями побудови простих і складних речень, проте вони недостатні для розгорнутого висловлювання-міркування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Блонский П.П. Психология доказывания и её особенности у детей // Вопр. Психологии. – 1964. – №3.
2. Веклерова Х.М. Формирование логических структур у старших дошкольников: Дисс. ...канд. пед. наук. – М., 1974. – 240 с.

3. Венгер А.А. Развитие понимания причинности у детей дошкольного возраста: Автореф. дисс. ...канд. психол. наук. – М., 1958.
4. Войтко Л.Ф. Особливості формування доведень у дітей дошкільного віку: Дис. ...канд. психол. наук. – Дніпропетровськ, 1970.
5. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования. – М.: АПН РСФСР, 1956. – 519 с.
6. Дональдсон М. Мыслительная деятельность детей. – М.: Педагогика, 1985.
7. Запорожец А.В. Избранные психологические труды: В 2-х т. – М.: Педагогика, 1986.
8. Запорожец А.В. Развитие рассуждения в дошкольном возрасте // Дошк. восп. – 1947. – № 8. – С. 16-24.
9. Запорожець О.В., Луков Л.Г. Про розвиток міркувань у дитини молодшого дошкільного віку: Наукові записки ХДПШ. – Харків, 1941. – Т. 1.
10. Лурия А.Р. Язык и сознание / Под. ред. Е.Д.Хомской. – Ростов-на-Дону: изд-во “Феникс”, 1998. – 416 с.
11. Люблинская А.А. Причинное мышление ребёнка в действии // Изв. АПН РСФСР. – 1948. – Вып. 17.
12. Менчинская Н.А. Дневник о развитии ребёнка. (От рождения до 8 лет) / Под ред. Б.М. Теплова. – М. – Л.: АПН РСФСР, 1948. – 192 с.
13. Обухова Л.Ф. Этапы развития детского мышления (формирование элементов научного мышления у ребёнка). – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972.
14. Пиаже Ж. Суждение и рассуждение ребёнка. – Спб.: Союз, 1997. – 250 с.
15. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: В 2-х т. – Спб.: Питер, 2000.
16. Штерн В. Психология раннего детства до шестилетнего возраста. – Петроград, 1992. – 152 с.
17. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды. – М.: Педагогика, 1995.